

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Staatsliberalisme is ideologische dwingelandij

*De staat is niet neutraal als een bepaalde visie van seculier
staatsliberalisme wordt opgelegd aan nieuwkomers.
We verwachten van hen dat ze een specifieke invulling
van de kernwaarden van de Nederlandse rechtsstaat
onderschrijven, terwijl er onder autochtonen bepaald geen
consensus over de invulling van die waarden bestaat.*

door *Thomas Spijkerboer*

Hoogleraar migratierecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

IN 1793 SCHREEF IMMANUEL KANT dat de staat alleen als doel heeft om het voortbestaan van de gemeenschap te garanderen. Over de vraag wat geluk is bestaan immers zoveel tegenstrijdige en wisselende illusies dat vaste principes op dat punt onmogelijk zijn. De staat moet zich daar dus buiten houden en de samenleving zo regelen dat daarbinnen iedereen zijn eigen geluk mag najagen, zolang hij maar geen inbreuk maakt op de rechten en vrijheden van anderen.¹ Hiermee bracht Kant één van de meest fundamentele ideeën van het liberalisme onder woorden. De staat bemoeit zich niet met de vraag wat het goede leven is. De staat moet bewerkstelligen dat zijn burgers dat zelf kunnen doen.

Dit idee is nog steeds geldig. Toch is hierop al een lange traditie van gelidige kritiek. Eén van de hoofdlijnen van de kritiek richt zich op Kants idee dat de staat neutraal kan en moet zijn. Dat is, vindt deze kritische traditie, allebei onjuist.

Ten eerste. Als de staat zich afzijdig houdt terwijl burgers ongelijk zijn, dan handhaaft hij — grof gezegd — het recht van de sterkste. Zonder overheidsingrijpen kunnen bijvoorbeeld patriarchen hun gang gaan binnen het gezin. De staat heeft daar eens te meer mee te maken omdat het privaatrechtelijke systeem waarbinnen gezinnen functioneren door de staat is

gemaakt. De staat moet dus bijvoorbeeld kiezen of echtscheiding mogelijk is, op welke gronden en hoe het geld dan wordt verdeeld. De staat moet beslissen of ongelijke sekseverhoudingen worden aangepakt — iets waarbij tegenwoordig overigens vooral aan moslims wordt gedacht. De staat kan dus helemaal niet neutraal zijn. Als vrouwen worden mishandeld, is niks doen een keuze.

De tweede lijn in de kritiek op Kants idee van een neutrale staat beweert dat de staat ook helemaal niet neutraal móet zijn. Als de staat wordt geconfronteerd met onderdrukking in gezinnen, dan behoort hij in te grijpen, en mag hij niet zogenaamd neutraal langs de zijlijn blijven staan. De kritische traditie stelt, kortom, dat de staat wel opvattingen over het

De staat moet neutraal zijn, en kan dat tegelijkertijd niet zijn

geluk moet hebben — in dit voorbeeld: over gelijkheid van mannen en vrouwen. Ook deze traditie is liberaal, maar richt zich minder op vrijheid, en meer op gelijkheid.

De waarde van de liberale manier van denken ligt hierin, dat de spanning

tussen Kants oorspronkelijke idee van de neutraliteit van de staat, en van de traditie van kritiek daarop, in stand blijft. De staat moet neutraal zijn, en kan dat tegelijkertijd niet zijn. Het is allebei waar, en het moet allebei waar blijven. Om praktische redenen moeten mensen wier beroep het is het land te besturen, dagelijks keuzes maken, waarbij zij een middenpositie tussen neutraliteit en engagement zullen innemen. Maar wie het hoofd helder houdt, weet dat evenwicht onmogelijk is, dat elke tussenpositie uiteindelijk weer moet worden verlaten, omdat zij niet bestand is tegen de geldige kritiek van de ene of de andere traditie, en soms zelfs van beide tegelijk. Het hoog houden van die spanning, het onderstrepen van de onoplosbaarheid ervan, de onzekerheid en scepsis waar dat toe leidt, daarin ligt de beste bescherming tegen autocratie, of, erger nog, tegen totalitarisme.

De bedreiging van de liberale staatsvorm wordt vandaag de dag geacht vooral van ‘buiten’ te komen. Het gaat om terreur, die soms inderdaad extern is (Al-Kaida), maar soms van eigen bodem (de Hofstadgroep). Een andere angst betreft staatsrechtelijke *überfremdung*. De islam zou teveel concessies lospeuteren (handen geven, opstaan voor de rechtbank, de boerka). En misschien komt er ooit een democratische meerderheid die de sharia wil invoeren. Ook daarbij kun je de vraag stellen of deze verschijnselen wel van ‘buiten’ komen, maar dat is nu even het punt niet.

Deze bedreigingen van de liberale staatsvorm worden bestreden met wat ik voorstel staatsliberalisme te noemen: het opleggen van liberale ideeën over geluk die op dit moment in Nederland dominant zijn. We zien

het bij trivialeitens als handen schudden, opstaan, en kleding — wettelijke kledingvoorschriften zijn niet meer voorbehouden aan Allahs eigen republiek Iran. We zien het ook bij de nieuwe inburgeringwetgeving. De Wet inburgering was volstrekt ideologisch van aard. Hij werd met vrijwel algemene stemmen aangenomen in het parlement, en leidde ertoe dat de inburgering vrijwel tot stilstand kwam. De wetgever was zo druk geweest met het roeren van de ideologische trom dat uitvoerbaarheid te veel gevraagd was.

Alle Nederlandse politieke partijen, met een mogelijke uitzondering voor de ChristenUnie, maakten in de periode tussen 2004 (toen het rapport van de Parlementaire Enquêtecommissie Integratiebeleid werd gepubliceerd) en 2007 (toen de Wet inburgering in werking trad) de wending van een dunne visie op secularisme naar een dikke visie daarop.² De dunne visie op secularisme, die tot voor een paar jaar ook binnen de vvd nog een stevige poot aan de grond had, is vooral procedureel van aard. Het secularisme is in deze visie een stelsel van regels dat, uitgaande van de scheiding van kerk en staat, bepaalt welke plaats de godsdienst heeft in het publieke leven. Het gaat dus niet om een bepaalde filosofie of geestesgesteldheid, maar om een regeling die uiteindelijk politiek van aard is, omdat de regelgever het laatste woord heeft. De ChristenUnie beroept zich soms op deze opvatting van het secularisme; de partij hamert erop dat de overheid zich niet met de opvattingen van haar burgers mag bemoeien.

De andere partijen hebben de dikke visie op secularisme omhelsd. Deze niet-procedurele, maar filosofische variant stelt dat uit dit beginsel een bepaalde inhoudelijke filosofie voortvloeit. De vvd stelt daarbij zelfbeschikking centraal, terwijl GroenLinks op emancipatie koerst. De vvd stelt, onder aanroeping van Frits Bolkestein, dat het daarbij gaat om 'de morele waarheid'. Op grond van deze waarheid wordt geëist dat migranten de fundamentele waarden die geacht worden ten grondslag te liggen aan de Nederlandse samenleving, niet alleen respecteren (dus: accepteren dat dit de spelregels zijn), maar ook dat ze die zelf onderschrijven. In de debatten die over de inburgeringwetgeving werden gevoerd, valt op dat wel wordt beweerd dat het gaat om datgene wat ons bindt. Maar telkens wordt benadrukt dat het nu juist de vraag is of deze waarden iedereen wel binden — er zijn immers groepen in de samenleving die aan de kant staan, die niet meedoen, die vatbaar zijn voor radicalisering, en waarvan het nu juist de vraag is of zij zich ook wel gebonden voelen door die waarden. De formulering van de fundamentele waarden heeft als doel om de gebondenen ('ons') af te zetten tegen degenen van wie het nog maar de vraag is of zij gebonden zijn.³

De waarden waar het om gaat, zijn overigens beperkt: democratie en rechtsstaat, scheiding van kerk en staat, gelijkheid van man en vrouw. Op

deze punten wordt in de debatten een coherent, universeel/westers/Nederlands standpunt verondersteld. Dat gaat alleen goed zolang je er niet te lang bij nadenkt. Zo zijn er talloze manieren waarop een kennelijk goedgekeurde scheiding van kerk en staat vorm kan krijgen. De scheiding is in Frankrijk vergaand, terwijl het Britse staatshoofd ook hoofd van de staatskerk is, en Amerikaanse presidentskandidaten om het hardst de zegen van de Allerhoogste afsmecken.⁴

Ook aardig is het om eens precies te kijken naar de gelijkheid van mannen en vrouwen. Men krijgt uit de politieke debatten de indruk dat de emancipatie van Nederlandse vrouwen klaar is. Juist omdat zij zo geëmancipeerd zijn, moeten zij de vrijheid hebben om op het hoogst originele en individuele idee te komen om zich aan man en kinderen te wijden — daaruit blijkt echte vrijheid. De notitie van de vvd-fractie in de Tweede Kamer, die als vertrekpunt fungeerde bij het inburgeringdebat, is interessant op het punt van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Bij allochtone vrouwen blijft die, aldus de partij, achter door culturele belemmeringen. De vvd is erg voor arbeidsparticipatie, en stelt 'de warmte van werk' tegenover 'de kilte van de uitkering'. Maar bij werk blijkt de partij toch vooral het oog te hebben gehad op mannen. De partij vindt namelijk dat, in het bijzonder voor vrouwen uit islamitische culturen, werk belangrijk is voor integratie en emancipatie, om te vervolgen dat werk ook voor hen geen plicht, maar een recht is. Deze zinsnede vooronderstelt dat vrouwen getrouwd zijn of bij hun ouders wonen. Immers, als zij alleenstaand zijn en zelfstandig wonen, is werken wel degelijk een plicht, omdat zij anders afhankelijk zouden zijn van een uitkering. Uit de stelling dat werken voor vrouwen geen plicht is maar een recht, blijkt dat er een financieel verantwoordelijke vader of echtgenoot wordt verondersteld. Zodra het gaat om expliciete normen is de vvd erg voor gelijkheid. Maar de partij veronderstelt daarbij dat vrouwen niet zelfstandig hoeven te zijn, maar kunnen kiezen tussen afhankelijkheid en zelfstandigheid. Daaruit blijkt dat de gelijkheid van mannen en vrouwen nog niet helemaal is doorgedrongen. Het lijkt misschien een beetje lelijk om hier de vvd op de hak te nemen, de betreffende paragraaf had van veel andere partijen afkomstig kunnen zijn.⁵

Wat hiermee gezegd wil zijn is dit. Nederlandse politieke partijen (de ChristenUnie inclusief, die voor de Wet inburgering stemde) eist van migranten dat zij het eens zijn met kernwaarden van de Nederlandse samenleving. Daarmee wordt een coherentie gesuggereerd die er niet is. De scheiding van kerk en staat kan op veel manieren vorm krijgen — christelijke politieke partijen of staatskerken hoeven niet te zijn uitgesloten. De gelijkheid van mannen en vrouwen blijkt ook vrij oubollige opvattingen te kunnen inhouden. Ondanks deze autochtone verdeeldheid wordt gesteld

dat er op deze punten een échte scheiding is tussen oude en nieuwe Nederlanders. Om die op te heffen, zouden de nieuwe Nederlanders de Nederlandse fundamentele normen moeten onderschrijven.

Met de deconfiture van de Wet inburgering is hieraan geen eind gekomen. Binnenkort wordt het voor mensen die tot Nederlander worden genaturaliseerd, verplicht om bij hun naturalisatie een zogenoemde verklaring van verbondenheid af te leggen. De nieuwe Nederlander verklaart dan de grondwettelijke orde van het Koninkrijk en haar rechten en vrijheden te respecteren, en de plichten van het staatsburgerschap getrouw te vervullen. Hoewel een strikt juridische interpretatie mogelijk is die de schade

Van 'oude' Nederlanders kunnen we het wel hebben als ze geen respect hebben voor de grondwettelijke orde, maar van 'nieuwe' Nederlanders willen we dat niet

beperkt houdt (wordt hier meer van de *naturalisandus* gevergd dan zich aan de wet te houden?) wekt dit toch wel sterk de indruk dat alleen trouwe liberalen goed genoeg zijn om Nederlander te worden. Van 'oude' Nederlanders kunnen we het wel hebben als ze geen respect hebben voor de grondwettelijke orde — zo hebben Fortuyn, Wilders en de SGP problemen met artikel 1 van

de Grondwet (het gelijkheidsbeginsel), zij het om uiteenlopende redenen. Maar van 'nieuwe' Nederlanders willen we dat niet. Ook lijkt het de bedoeling dat mensen die een islamitisch democratisch appèl willen oprichten, moeite zullen hebben met de verklaring van verbondenheid. We willen de Grondwet beschermen tegen mensen die zich erop willen beroepen op een manier die ons niet zint.

De spanning tussen de plicht van de staat om neutraal te blijven en de plicht van de staat om niet neutraal te zijn, wordt dezer dagen opgelost ten gunste van het tweede. De staat wordt wel erg niet-neutraal. Eén bepaalde visie op het liberalisme wordt opgelegd: secularisme, het gelijkheidsbeginsel wordt in sommige opzichten (mannen en vrouwen) verabsoluteerd, en in andere opzichten (godsdienst) juist in twijfel getrokken. Mensen als Cliteur, Scheffer, Ellian en Schnabel hebben (althans als het om de islam gaat) even geen behoefte aan een neutrale staat, en eisen bescherming van het liberalisme door Kants ideaal van neutraliteit minder gewicht te geven.

Nu zijn er natuurlijk ook reële bedreigingen: 11 september, Fortuyn, Van Gogh; en de bedreigingen van Hirsi Ali, Wilders en Verdonk zijn niet ingebeeld, evenmin als de korter durende bedreigingen van Melkert en Rosenmöller. Maar het liberalisme wordt ook steeds door zichzelf bedreigd. Als we doorgaan mensen te bevrijden door hen de rechte leer op te

dringen, raken we de essentiële spanning tussen neutraliteit en partijdigheid kwijt. De staat kan en mag inderdaad niet neutraal zijn; maar je moet daar niet in doorslaan en een seculiere staat afkondigen — een soort Iran, maar dan anders. De staat moet ook wel neutraal zijn. Die spanning moet telkens opnieuw onderstreept worden: een ‘neutrale’ staat laat onderdrukking gebeuren; een partijdige staat is een ideologische dwingeland. In dit spanningsveld is geen evenwicht. Elke tussenpositie die wordt ingenomen is voorlopig, en blijkt altijd weer tekort te schieten. Als de staatsliberalen hun zin krijgen, worden de bedreigingen misschien afgewend, maar heeft het liberalisme dat het verdedigen waard was, tegelijkertijd het onderspit gedolven.

Noten

- 1 Immanuel Kant, ‘On the Common Saying: ‘This May be True in Theory, But it Does Not Apply in Practice’, in *Kant: Political Writings* 79 (Hans Reiss ed., H.B. Nisbet trans., 1991 (1793)).
- 2 Zie voor dit onderscheid Olivier Roy: *La Laïcité face à l’islam*, Stock, Parijs 2005, p. 10-12. Ik ga voorbij aan het onderscheid dat Roy maakt tussen *laïcité* en secularisme, dat me voor de Nederlandse context niet van direct belang lijkt.
- 3 Zie uitgebreider mijn *Zeker weten. Inburgering en de fundamente van het Nederlandse politieke bestel*, Sdu, Den Haag 2007. Vgl. Willem Schinkel: *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*, tweede verbeterde druk, Klement, Kampen 2008.
- 4 Zie op dit punt nader B.P. Vermeulen: *Vrijheid, gelijkheid, burgerschap*, Sdu, Den Haag 2007.
- 5 Zie nader *Zeker weten*, p. 55.